

Drs. J.J.J. Klopprogge

No. 2.97

Ir. J.H. Slot

DE LANDBOUW ALS NEVENBEROEP IN 1975

September 1977

L 26

2.97c

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Structuuronderzoek

31981

OVERZICHT VAN UITGEBRACHTE VERWANTE PUBLIKATIES

Mededeling no. 79	De landbouw als nevenberoep
in 1970, drs. L. Douw, 1972	
Publikatie no. 2.72	Intensieve, horizontale samenwerking tussen individuele
landbouwbedrijven
Ir. J. Slot, juli 1975	f 7,-
Publikatie no. 2.71	De bedrijfsopvolgingssituatie
in de Nederlandse land- en
tuinbouw
Drs. J.J.J. Kloprogge,
juli 1975	uitverkocht

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
INLEIDING	7
1. ENKELE ALGEMENE ASPECTEN VAN DE NEVENBEDRIJVEN	9
1.1 Het aantal nevenbedrijven	9
1.2 De spreiding naar regio	10
1.3 De werkzaamheden v.d. bedrijfshoofden met twee beroepen	11
1.4 De opleiding van de bedrijfshoofden	11
1.5 De leeftijd van de bedrijfshoofden	12
2. ENKELE KENMERKEN VAN DE NEVENBEDRIJVEN	21
2.1 De bedrijfsoppervlakte	21
2.2 De bedrijfsomvang	22
2.3 Het bedrijfstype	23
2.4 Grondgebruik en rechtsvorm van het grondgebruik	25
3. DE BIJDRAGE VAN DE NEVENBEDRIJVEN AAN DE DIERLIJKE PRODUKTIE	29
3.1 Algemeen overzicht	29
3.2 Melk- en kalfkoeien	31
3.3 Mestvee	31
3.4 Mestkalveren	31
3.5 Mestvarkens	33
3.6 Fokvarkens	33
3.7 Leghennen	37
3.8 Slachtkuikens	37
SAMENVATTING	40
SLOTOPMERKINGEN	44
BIJLAGE: Categorieën bedrijven naar landbouwgebied	46

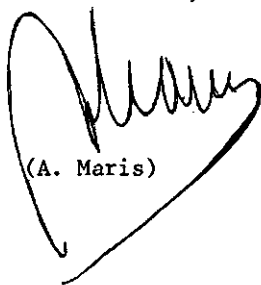
Woord vooraf

Hoewel veranderingen in de landbouwstructuur voornamelijk worden gevolgd aan de hand van de ontwikkelingen binnen de bedrijven die door het bedrijfshoofd als hoofdberoep worden geëxploiteerd, en die dus ook de voornaamste bron van inkomen voor het bedrijfshoofd vormen, dient er ook aandacht te worden besteed aan de overige bedrijven. Dit zijn overwegend bedrijven van rustende boeren of van bedrijfshoofden die minder dan de helft van hun tijd aan het bedrijf besteden. Hoewel deze bedrijven slechts een relatief geringe oppervlakte cultuurgrond in beslag nemen en slechts een klein deel van de totale agrarische produktie leveren, gaat het hier echter om een vrij groot aantal bedrijven waarvan de ontwikkeling nogal sterk afwijkt van die van de "normale" landbouwbedrijven.

Reeds in 1972 heeft de afdeling Structuuronderzoek een publikatie uitgebracht inzake de situatie van de nevenbedrijven in 1970. De hier voorliggende publikatie betreft de situatie van deze bedrijven in 1975 en beschrijft de ontwikkeling in de periode 1970-1975.

De analyse werd verricht door ir. J.H. Slot, de eindredactie is van drs. J. Kloprogge.

De Directeur,

(A. Maris)

Den Haag, september 1977

Inleiding

De land- en tuinbouwbedrijven in Nederland kunnen, naargelang de aard van het beroep van het bedrijfshoofd, in vijf categorieën worden onderscheiden. Dit onderscheid kan worden gemaakt op basis van de bij CBS-landbouwtellingen opgenomen gegevens. Allereerst zijn er bedrijfshoofden die slechts één beroep, namelijk dat van landbouwer of tuinder uitoefenen. In een aantal gevallen oefent het bedrijfshoofd echter verschillende beroepen uit. Wanneer het bedrijfshoofd twee of meer beroepen uitoefent geldt het beroep waar hij het grootste deel van zijn tijd aan besteedt als hoofdberoep. Het beroep waaraan naast het hoofdberoep de meeste tijd wordt besteedt geldt als nevenberoep. Vanuit de landbouw gezien noemt men de bedrijfshoofden die het grootste deel van hun dagtaak besteden aan het agrarisch bedrijf hoofdberoepers, degenen die het kleinste deel van hun dagtaak hieraan besteden, nevenberoepers.

Een verder te onderscheiden categorie wordt gevormd door de rustende boeren. Als zodanig worden beschouwd bedrijfshoofden die het bedrijf grotendeels aan de kant hebben gedaan en "als rustend" zijn gaan leven. Ten slotte zijn er nog een aantal niet persoonlijke ondernemingen, bv. N.V.'s, BV's, bedrijven van overheid, kloosters en KI-verenigingen.

Men kan aldus, zoals in onderstaand schema weergegeven, een vijftal categorieën onderscheiden.

- A "Volledige" land- en tuinbouwer (geen nevenberoep)
- B Hoofdberoep land- of tuinbouwer (wel nevenberoep)
- C Nevenberoep land- of tuinbouwer (agrarisch bedrijf als nevenberoep)
- D Rustende land- of tuinbouwer
- S Speciale bedrijven (niet persoonlijke ondernemingen, zoals o.m. N.V.'s en BV's)

In 1972 is door het LEI een publikatie 1) uitgebracht, waarin een beschrijving van de nevenbedrijven in 1970 werd gegeven. Als nevenbedrijven werden daarbij beschouwd de bedrijven van de grondgebruikers in de categorieën C en D, dus zowel de nevenberoepers als de rustende boeren. Tot de categorie D zijn ook gerekend die personen die zich weliswaar als A-bedrijfshoofd opgeven, maar ouder zijn dan 65 jaar en een bedrijf hebben kleiner dan 30 sbe 2). Dezelfde indeling zal hier worden aangehouden om de

- 1) Douw, L., De landbouw als nevenberoep in 1970, Mededelingen en Overdrukken 79, LEI, Den Haag, 1972.
- 2) Sbe of standaardbedrijfseenheden zijn eenheden normatieve factor-kosten (arbeid, netto-pacht en rente) volgens LEI-berekeningen bij moderne doelmatige bedrijfsvoering en het prijspeil in 1968.

vergelijkbaarheid zo groot mogelijk te houden. Opgemerkt dient te worden dat doorgaans bij op de CBS-landbouwtellingen gebaseerde onderscheiden in hoofd- en nevenberoep het indelingscriterium iets anders is. Als nevenbedrijven 1) worden dan de categorieën C en D plus een deel van de S-bedrijven genomen, als hoofdberoepsbedrijven de categorieën A en B plus de rest van de S-bedrijven. Er vindt ook geen overheveling van de A-groep van 65 jaar en ouder en kleiner dan 30 sbe naar D plaats.

Enerzijds is het de bedoeling na te gaan in hoeverre er zich sinds 1970 veranderingen met betrekking tot de nevenbedrijven hebben voorgedaan, anderzijds zal er een aantal aspecten naar voren worden gebracht welke in de publikatie van 1970 geen of althans minder aandacht kregen. Dit was mogelijk omdat uit de CBS-landbouwtelling 1975 belangwekkende informatie kon worden verkregen welke voor 1970 niet beschikbaar was.

De belangstelling voor het agrarisch nevenbedrijf is sinds enkele jaren duidelijk groeiende. Dit hangt nauw samen met de gewijzigde visie die men op de landbouw heeft, waarin minder dan vroeger alleen de produktiefunctie centraal wordt gesteld maar waarin het beheer van het landschap en het verschaffen van werkgelegenheid meer op de voorgrond treden. In het kader van deze ruimere kijk op de landbouw wordt aan de nevenbedrijven een belangrijker plaats toegekend dan hen strikt op basis van hun bijdrage aan de produktie toekomt.

In deze publikatie wordt een beschrijving van deze bedrijven gegeven op basis van statistische informatie, die naar verwachting een nuttige hulpbron zal vormen bij de vele discussies die zich zonder twijfel ook in de komende jaren rond de landbouw als nevenberoep zullen afspelen.

1) In plaats van de term nevenbedrijf wordt hiervoor ook wel de term nevenberoepsbedrijf gebruikt, wat dan een ruimere inhoud heeft dan bij de hier gebruikte terminologie.

1. Enkele algemene aspecten van de nevenbedrijven

1.1 Het aantal nevenbedrijven

In 1970 waren er in Nederland 32.000 nevenbedrijven (d.w.z. bedrijven van personen met een ander hoofdberoep dan boer of tuin-der of van rustende grondgebruikers), in 1975 was dit aantal enigszins gedaald, nl. tot 29.900. Het percentage dat deze bedrijven uitmaken van alle Nederlandse bedrijven is lichtelijk toegenomen. De ontwikkeling is tussen 1970 en 1975 evenwel onregelmatig verlopen. Een forse daling aan het begin van deze periode ging over in een stijging in de jaren 1972-1974, terwijl er in 1974/75 weer een lichte daling was.

Zoals uit tabel 1.1 blijkt, is tussen 1970 en 1975 binnen de nevenbedrijven het aantal bedrijven van nevenberoepers afgenomen, dat van rustende boeren iets toegenomen. In beide jaren is het aantal bedrijven van nevenberoepers ongeveer dubbel zo groot als dat van rustende boeren.

Tabel 1.1 Het aantal land- en tuinbouwbedrijven 1) in 1970 en 1975 per categorie

Bedrijven van:	1970		1975		1982
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage	
volledige land- en tuinbouwers (A)	143.500	78	120.500	75	113270 81 20000 19 130650
hoofdberoepers (B)	8.500	4	10.200	6	
nevenberoepers (C)	23.000	12,5	19.800	12	
rustende land- en tuinbouwers (D)	9.000	5	10.100	6	
Speciale bedr. (S)	1.000	0,5	2.000	1	
Totaal	185.000	100	162.600	100	

1) Het betreft hier uitsluitend bedrijven van 10 sbe of groter.

Behalve het aantal rustende boeren is ook het aantal (hoofdberoep) land- en tuinbouwers dat een nevenberoep uitoefent, toegenomen. Hierdoor is de verhouding binnen de groep bedrijfshoofden met twee of meer beroepen wat verschoven. In 1970 oefende nog slechts 27% van deze bedrijfshoofden het agrarische ondernemerschap als hoofdberoep uit, in 1975 was dit 34%.

Wat betreft de ontwikkeling in de komende jaren is aan te nemen dat het aantal nevenbedrijven een lichte daling zal vertonen.

nen. Uitgaande van de voortgaande veroudering van de leeftijdsopbouw van de agrarische bedrijfshoofden, is te verwachten dat het aantal rustende boeren iets zal toenemen. Daartegenover zal vermoedelijk een voortgaande daling van het aantal nevenberoepers staan, zij het dat deze iets geringer zal zijn dan in de periode 1970-1975. De belangstelling voor het beoefenen van de landbouw naast een ander hoofdberoep lijkt immers, met name bij mensen uit niet-agrarische milieus, iets toe te nemen. Er ontbreken op dit moment evenwel gegevens over de motivatie, de doelstellingen en de bedrijfsvoering van degenen die de landbouw als nevenberoep uitoefenen, zodat voorspellingen in hoge mate een speculatief karakter zouden dragen.

1.2 De spreiding naar regio

De nevenbedrijven zijn nogal ongelijk verspreid over de verschillende delen van Nederland. Vooral in de oostelijke provincies is er een concentratie van de nevenbedrijven waar te nemen. Hier bevindt zich bijna twee vijfde van het totaal aantal van deze bedrijven. Gelderland is hierbij met 7.750 bedrijven nog sterker vertegenwoordigd dan Overijssel, waar 3.550 nevenbedrijven zijn. Ook in verhouding tot het totaal aantal land- en tuinbouwbedrijven is het percentage nevenbedrijven het hoogste in de oostelijke provincies. 24% van alle bedrijven kan hier tot de nevenbedrijven worden gerekend, tegen 18% gemiddeld voor Nederland.

In de noordelijke provincies (Groningen, Friesland en Drenthe) is het nevenbedrijf kwantitatief het minst van belang. Slechts 13% van de bedrijven is hier nevenbedrijf, en slechts 12% van alle nevenbedrijven ligt in de noordelijke regio.

Tabel 1.2 De nevenbedrijven naar regio

Regio	Aantal in		W.v. in 1975		Nevenbedrijven als	
	1970	1975	neven- beroep	rus- tend	perc. van alle bedr. 1970	1975
Noord	3.800	3.600	66	34	11	13
Oost	12.300	11.300	63	37	21	24
West	8.300	7.800	64	36	14	17
Zuid	7.600	7.200	73	27	17	19
Nederland	32.000	29.900	66	34	17	18

In het zuiden is 73% van de nevenbedrijven in handen van nevenberoepers, slechts 27% in die van rustende boeren. In de andere provincies is het percentage bedrijven van rustende boeren iets hoger, nl. 34 à 37%. In alle regio's is het percentage van de ne-

*Vername in alle regio's hoger
dan in NL als geheel ??*

1975: *bedrijfsiniden: van van 6.200 (6.200) 2° beroep buiten agr. sector*

B: 10.200	78% 15.500	1 ^o beroep	B	C
C: 19.800				
	duelgroep: 21.700			
			zelfstandig	18% 3.600
			loondienst	60% 11.900
			teno C	22% 15.500
				25% 2.600
				36% 3.600
				61% 6.200

venbedrijven ten opzichte van alle bedrijven iets toegenomen.

Het percentage dat de nevenbedrijven uitmaken van alle land- en tuinbouwbedrijven is voor de landbouwgebieden in kaart gebracht in kaartje 1. In kaartje 2 is hetzelfde gedaan voor de bedrijven van nevenberoepers, in kaartje 3 voor de bedrijven van rustende land- en tuinbouwers (zie blz. 15, 17 en 19).

1.3 De werkzaamheden van de bedrijfshoofden met twee beroepen

Op grond van de bij de landbouwtelling 1975 verzamelde gegevens is het mogelijk een globale indeling van de aard van het hoofdberoep van degenen die de landbouw als nevenberoep uitoefenen te geven. 22% van de nevenberoepers oefent een hoofdberoep uit in de land- en tuinbouw, jacht, bosbouw of visserij, te weten 11% als zelfstandige en 11% in loondienst. Daarentegen oefent 60% een hoofdberoep uit in een andere economische sector in loondienst en 18% als zelfstandige. Verreweg het grootste deel van de nevenberoepers heeft dus een hoofdberoep buiten land- en tuinbouw, jacht, bosbouw of visserij. Dit is in 1975 in nog iets sterkere mate het geval dan in 1970.

Van degenen die het agrarisch bedrijf als hoofdberoep, maar daarnaast nog een nevenberoep uitoefenen, hebben er meer, nl. 39%, hun tweede beroep in land- en tuinbouw, jacht, bosbouw of visserij. Binnen deze 39% oefent het merendeel, nl. 25%, dit beroep als zelfstandige uit. Van de 61% die een tweede beroep in een andere economische sector heeft doet eveneens 25% dit als zelfstandige, tegenover 36% in loondienst. Er is bij deze groep dus een iets sterkere verbinding tussen de twee beroepen dan bij de nevenberoepers, terwijl ook het percentage dat het tweede beroep als zelfstandige uitoefent, groter is.

1.4 De opleiding van de bedrijfshoofden

Er zijn vrij grote verschillen in opleidingsniveau tussen de bedrijfshoofden van de verschillende categorieën, zoals is te zien in tabel 1.3 (blz. 12).

Het opleidingsniveau is het hoogst op de speciale bedrijven. Vele van deze bedrijven worden geleid door een bedrijfsleider. Bovendien is de omvang van deze bedrijven in het algemeen vrij groot zodat er hoge eisen worden gesteld aan deze bedrijfsleider. Vanuit dit gezichtspunt is het niet verwonderlijk dat het opleidingsniveau hier duidelijk gunstig afsteekt tegenover dat van de andere categorieën.

Het opleidingsniveau is het laagst bij de categorie D, die van de rustende boeren. Van hen heeft twee derde geen agrarische opleiding, 29% een lager agrarische en 4% een middelbaar agrarische. De categorie rustende boeren bestaat voor het merendeel uit

Tabel 1.3 Bedrijfshoofden 1) per categorie naar agrarische opleiding (in %)

Agrarische opleiding	Categorie 2)					Totaal
	A	B	C	D	S	
Universitair	0	0	0	0	2	0
Hoger	1	1	1	0	5	1
Middelbaar	16	13	7	4	33	14
Lager	59	52	40	29	35	54
Geen	24	34	52	67	25	31
Totaal	100	100	100	100	100	100

- 1) Het betreft hier de opleiding van degene die de dagelijkse leiding van het bedrijf heeft.
- 2) Zie voor de omschrijving van de categorieën paragraaf 1.1.

mensen van 65 jaar en ouder, die hun opleiding rond 1930 hebben genoten. Voor zover zij agrarisch onderwijs hebben gevolgd zal dit veelal in de vormen van cursussen zijn geweest. Hierover zijn in dit kader evenwel geen gegevens bekend. De grote verschillen in opleidingsniveau tussen de C- en D-groep zijn waarschijnlijk voor een groot deel te verklaren vanuit de verschillen in leeftijdsopbouw.

Een vergelijking van de drie overige categorieën (A, B en C) laat zien dat naarmate de gerichtheid op de landbouw in de beroepsbeoefening groter is, ook het opleidingsniveau hoger is. Terwijl van de nevenberoepers de helft geen agrarische opleiding heeft gehad, is dit bij de hoofdberoepers met een nevenberoep slechts een derde en bij de hoofdberoepers zonder nevenberoep nauwelijks een kwart.

1.5 De leeftijd van de bedrijfshoofden

Er zijn geen gegevens bekend met betrekking tot de leeftijd van bedrijfshoofden of bedrijfsleiders op de S-bedrijven. De leeftijdsverdeling van de overige categorieën is gegeven in tabel 1.4, zie blz. 13.

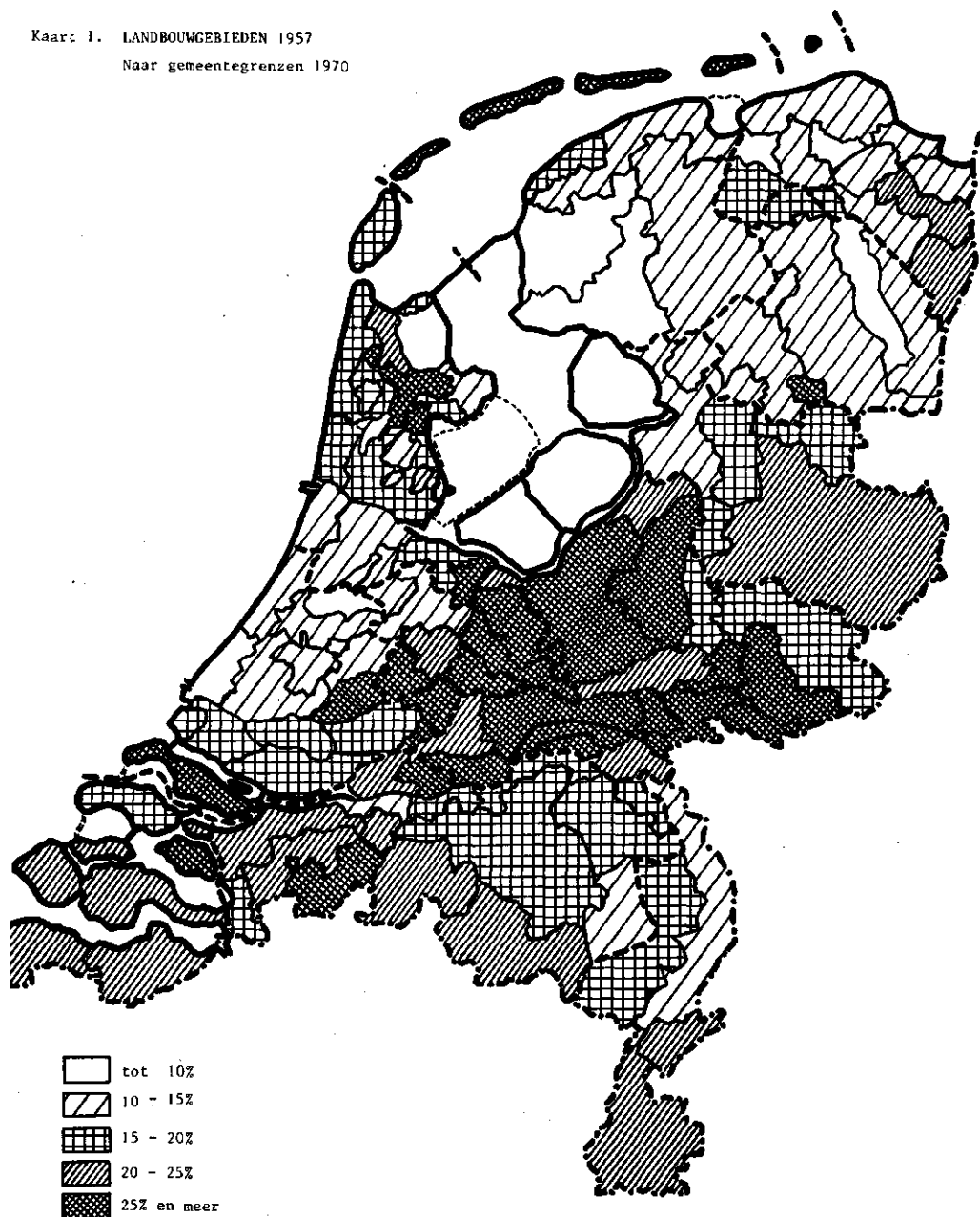
De verschillen in leeftijdsopbouw tussen de categorieën A, B en C zijn gering. Onder de nevenberoepers komen iets minder ouderen voor dan onder de hoofdberoepers. Vooral in vergelijking tot de hoofdberoepers zonder nevenberoep (A-groep) hebben de nevenberoepers een iets jongere leeftijdsopbouw. De leeftijdsopbouw van nevenberoepers in 1975 is ook wat jonger dan die van deze groep in 1970. Naar regio bezien zijn er geen grote verschillen waar te nemen wat betreft de leeftijdsopbouw van de nevenberoepers.

Tabel 1.4 Bedrijfshoofden per categorie naar leeftijd (in %)

Leeftijd jonger	Categorie					Totaal A t/m D
	A	B	C	D	C+D	
dan 35 jaar	14	17	16	2	11	14
35 - 44	25	27	29	4	20	24
45 - 54	29	33	33	7	24	29
55 - 64	25	20	19	11	17	23
65 jaar of ouder	7	3	3	76	28	10
Totaal	100	100	100	100	100	100

Het merendeel van de rustende boeren is 65 jaar of ouder. Bij de jongeren in deze groep moet men denken aan bedrijfshoofden die arbeidsongeschikt zijn geworden of zijn gaan rentenieren. In kolom C+D is de leeftijdsverdeling van de totale groep nevenbedrijven gegeven. Door de invloed van de leeftijdsopbouw van de rustende boeren heeft deze categorie een duidelijk oudere opbouw dan de A- of B-categorie.

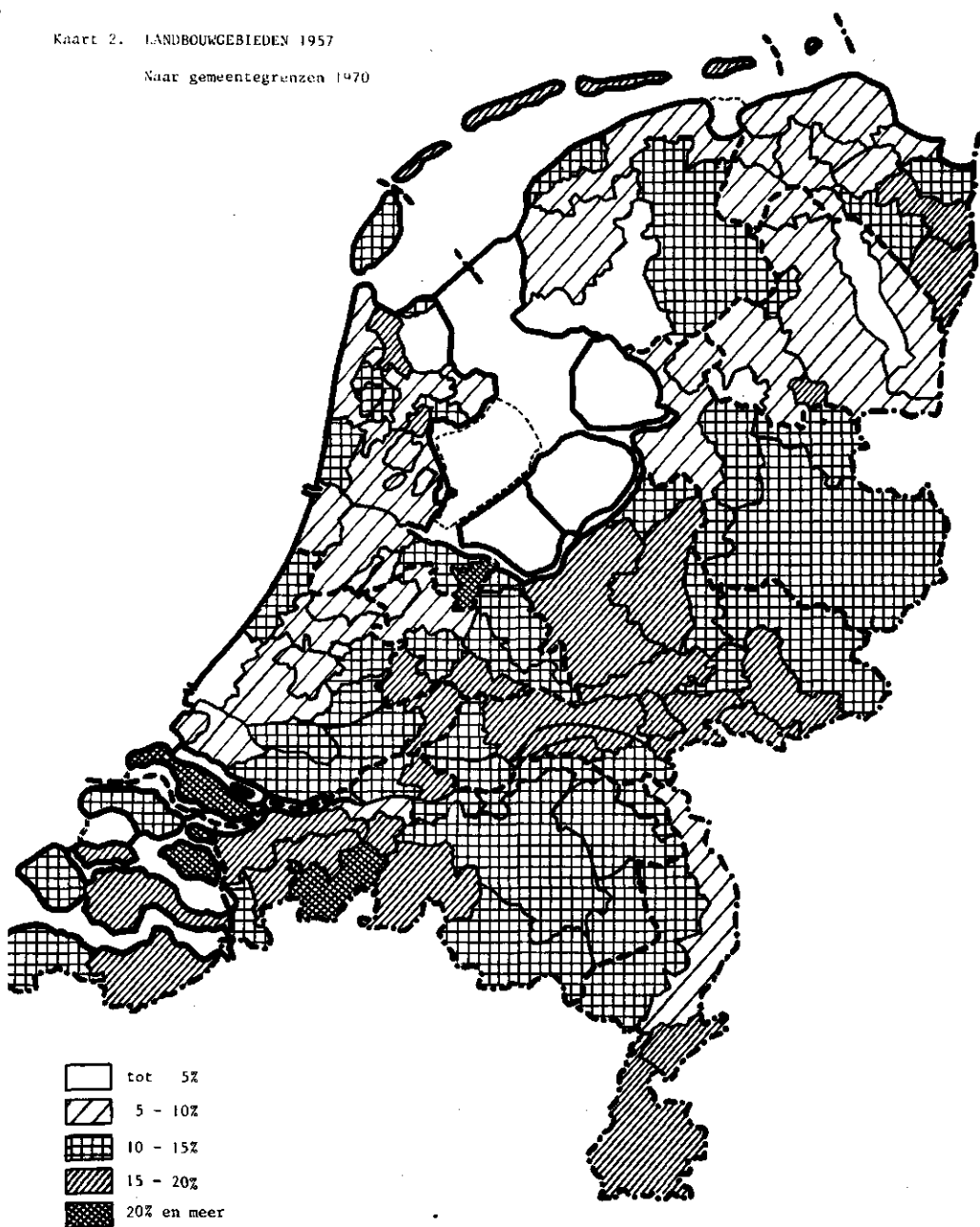
Kaart 1. LANDBOUWGEBIEDEN 1957
Naar gemeentegrenzen 1970

Nevenbedrijven per landbouwgebied

Kaart 2. LANDBOUWGEBIEDEN 1957

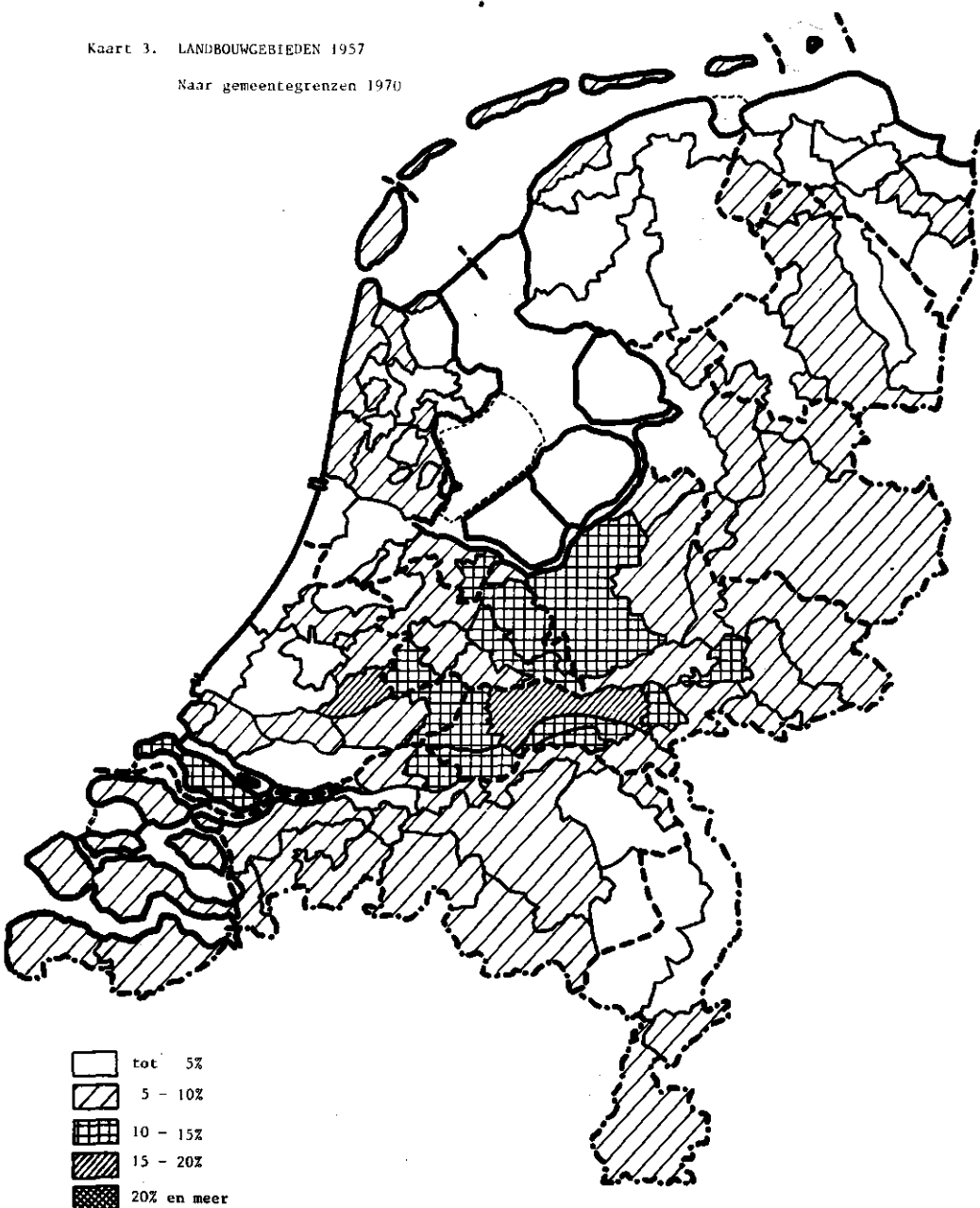
Naar gemeentegrenzen 1970

Bedrijven van nevenberoepers per landbouwgebied

Kaart 3. LANDBOUWGEBIEDEN 1957

Naar gemeentegrenzen 1970

Bedrijven van rustende land- en tuinbouwers per landbouwgebied

2. Enkele kenmerken van de nevenbedrijven

2.1 De bedrijfsoppervlakte

De nevenbedrijven hebben in het algemeen een geringe bedrijfsoppervlakte. Het gemiddelde is 4,3 hectares. Nog geen 30% van de bedrijven is groter dan 5 hectares. Van alle bedrijven met cultuurgrond kleiner dan 5 hectares wordt bijna 40% als nevenbedrijf geëxploiteerd, van de bedrijven zonder cultuurgrond bijna de helft. Dat er binnen de categorie nevenbedrijven differentiatie is in oppervlaktestructuur, naargelang de aard van het hoofdberoep van het bedrijfshoofd, blijkt uit tabel 2.1.

Tabel 2.1 De nevenbedrijven naar oppervlakteklassen (in %) *1975*

Oppervlakte in ha	Neven- bedrij- ven	Waarvan		Hoofdberoep v/d nevenberoepers			
		rus- tend	neven- beroep	agrarischeself- inloon-stand- dienstdig		niet-agrarischeself- inloon-stand- dienstdig	
Geen	7	5	8	9	5	9	6
0,01 - 1	17	13	19	26	10	20	16
1 - 2	14	12	15	15	8	18	11
2 - 5	33	38	31	30	26	33	28
5 - 10	20	23	18	15	25	16	22
10 of meer	9	9	9	5	26	4	17
Totaal	100	100	100	100	100	100	100
Aantal bedr.	29.900	10.100	19.800	2.230	2.190	11.800	3.500
Gem. opp. per bedrijf	4,3	4,6	4,2	3,1	8,0	3,3	5,9

De bedrijven van de rustende boeren hebben gemiddeld een iets grotere bedrijfsoppervlakte dan de bedrijven van de nevenberoepers. Binnen de categorie nevenberoepers is de differentiatie aanmerkelijk groter. De bedrijven van nevenberoepers die hun hoofdberoep als zelfstandige uitoefenen zijn gemiddeld groter dan de bedrijven van nevenberoepers die hun hoofdberoep in loondienst uitoefenen. Binnen de groep zelfstandigen blijken de bedrijven van degenen met een hoofdberoep in land- en tuinbouw, jacht, bosbouw of visserij gemiddeld weer groter te zijn (8 ha) dan die van de zelfstandigen met een hoofdberoep in andere economische sectoren (5,9 ha). Dit wijst er wel op dat de nevenberoepers een heterogeen samengestelde categorie vormen. De nevenberoepers met een agrarisch-zelfstandig hoofdberoep zullen veelal loonwerkers, vee-

handelaren, bollenhandelaren e.d. zijn die gemakkelijker een wat groter nevenbedrijf kunnen exploiteren dan de overige nevenberoepers. Over de samenstelling van de groep nevenberoepers met een zelfstandig niet-agrarisch hoofdberoep is verder niets bekend. Wellicht betreft het hier een groep die ten dele bestaat uit beoefenaars van vrije beroepen die financieel sterk genoeg zijn om de arbeid op hun, als hobby gevoerd landbouwbedrijf, door derden te laten verrichten.

Ten opzichte van 1970 is de gemiddelde oppervlakte van de nevenbedrijven in 1975 iets groter geworden. De regionale verschillen in oppervlaktestructuur zijn aanzienlijk. In het noorden zijn deze bedrijven het grootst, in het zuiden en oosten het kleinst. Het westen neemt een middenpositie in.

2.2 De bedrijfsomvang

Evenals de gemiddelde bedrijfsoppervlakte is de gemiddelde bedrijfsomvang, uitgedrukt in sbe, gering, nl. 36 sbe. Bijna twee derde van de nevenbedrijven heeft een bedrijfsomvang kleiner dan 30 sbe, 6% is 90 sbe of groter. Tabel 2.2 geeft een beeld van de bedrijfsomvang voor de verschillende categorieën van nevenbedrijven.

Tabel 2.2 De nevenbedrijven naar sbe-klasse (in %)

Sbe- klasse	Neven- bedrij- ven	Waarvan		Hoofdberoep v/d nevenberoepers			
		rus- tend	neven- beroep	agraris		niet-agrarisch	
				in loon- dienst	zelf- stan- dig	in loon- dienst	zelf- stan- dig
10 - 19	41	53	35	35	21	39	34
20 - 29	24	28	21	22	16	23	19
30 - 39	11	7	14	14	14	14	13
40 - 49	7	3	8	9	10	8	8
50 - 89	11	5	14	13	20	12	13
90 e.m.	6	4	8	7	19	4	13
Totaal	100	100	100	100	100	100	100
Sbe/bedrijf	36	30	40	37	65	33	49
Sbe/hectare	8	7	10	12	8	10	8

De bedrijven van de rustende bedrijfshoofden hebben gemiddeld minder sbe dan de bedrijven van nevenberoepers. Iets meer dan de helft van de bedrijven van de rustende boeren is zelfs kleiner dan 20 sbe. In de vorige paragraaf zagen we dat de oppervlakte juist iets groter was voor de bedrijven van de rustende boeren. Hieruit

is af te leiden dat de produktie-intensiteit (sbe/hectare) van de bedrijven van de rustende boeren geringer is dan van de nevenberoepers, hetgeen ook uit tabel 2.2 blijkt.

Binnen de categorie nevenberoepers blijken degenen die hun hoofdberoep als zelfstandige uitoefenen gemiddeld grotere bedrijven te exploiteren dan degenen die dit in loondienst doen. De produktie-intensiteit is evenwel iets hoger op de bedrijven van de nevenberoepers die hun hoofdberoep in loondienst uitoefenen.

Ten opzichte van 1970 is de bedrijfsomvangstructuur van de nevenbedrijven nauwelijks veranderd. De produktie-intensiteit is iets minder geworden. De nevenbedrijven zijn in het westen en zuiden gemiddeld het grootst (40 sbe), het noorden neemt een middenpositie in, in het oosten zijn ze het kleinst (32 sbe). De produktie-intensiteit is in het noorden duidelijk lager dan in de overige regio's omdat hier intensievere produktietakken als varkenshouderij of tuinbouw minder voorkomen.

2.3 Bedrijfstype

De samenstelling van de nevenbedrijven naar bedrijfstype wijkt nogal af van de samenstelling van de hoofdberoepsbedrijven. Zo is met name het percentage melkveebedrijven onder de nevenbedrijven veel geringer (tabel 2.3, blz. 24). Het percentage intensievere veehouderijbedrijven en overige veehouderijbedrijven (exclusief de rundvee/varkensbedrijven) is daarentegen groter. Ten aanzien van de akkerbouwbedrijven, de gecombineerde bedrijven en het totaal van de tuinbouwbedrijven zijn er geen verschillen. Binnen de tuinbouw komen evenwel de glasbedrijven veel minder en de overige tuinbouwbedrijven veel meer voor onder de nevenbedrijven.

Tussen de nevenberoepsbedrijven en de bedrijven van rustende boeren komen wat het bedrijfstype betreft alleen binnen de veehouderij belangrijke verschillen voor. Van de rustende boeren heeft een relatief groot deel een melkveehouderij-, van de nevenberoepers heeft een relatief groot deel een intensief veehouderijbedrijf.

Binnen de categorie nevenberoepers zijn er, naargelang de aard van het hoofdberoep, verschillen wat betreft de samenstelling naar bedrijfstype. De bedrijven van de bedrijfshoofden in loondienst behoren relatief vaak tot de intensieve veehouderijbedrijven, die van de bedrijfshoofden met een zelfstandig hoofdberoep tot de overige veehouderijen. Van degenen met een zelfstandig agrarisch hoofdberoep in landbouw, tuinbouw, jacht, visserij of bosbouw, heeft een relatief groot deel een akkerbouwbedrijf, van degenen die in hun hoofdberoep in loondienst werken in een van deze sectoren, exploiteren er relatief veel een opengrondstuinbouwbedrijf.

Ten opzichte van 1970 is de verdeling van de nevenbedrijven over de belangrijkste bedrijfstypen niet veel veranderd. Wel is

Tabel 2.3 Nevenbedrijven naar bedrijfstype (in %)

[illegible]

binnen de veehouderij een verschuiving opgetreden in de richting van de intensieve veehouderij. Binnen de tuinbouw zijn de opengrondsteelten belangrijker geworden ten opzichte van de fruitteelt.

In de regio's vindt men bij de nevenbedrijven in grote lijnen dezelfde bedrijfstypen als bij de hoofdberoepsbedrijven. Zo behoort in het noorden en het oosten rond 40% van de nevenbedrijven tot de melkveebedrijven. Verder komen in het noorden voornamelijk nog akkerbouwbedrijven, in het oosten intensieve veehouderijbedrijven voor. In het westen worden relatief veel (37%) tuinbouwbedrijven aangetroffen en in het zuiden nemen zowel de intensieve veehouderijbedrijven als de tuinbouwbedrijven een belangrijke plaats in.

2.4 Grondgebruik en rechtsvorm van het grondgebruik

Het gebruik van de cultuurgrond op de nevenbedrijven wijkt enigszins af van het grondgebruik op de hoofdberoepsbedrijven. Het percentage van de cultuurgrond dat als bouwland wordt gebruikt is iets lager, het percentage grasland en tuinland iets hoger. Tuinbouw onder glas neemt op de nevenbedrijven een veel minder grote plaats in dan op de hoofdberoepsbedrijven (tabel 2.4, blz. 26).

Ten opzichte van 1970 is het percentage grasland op de nevenbedrijven constant gebleven. Het aandeel van het bouwland neemt enigszins toe, dat van het tuinland iets af. Tussen de bedrijven van rustende boeren en die van nevenberoepers zijn er geen grote verschillen. Op de eerstgenoemde bedrijven wordt er iets meer grasland, op de andere wat meer bouwland en tuinland aangetroffen.

Met betrekking tot de aard van het hoofdberoep zijn ten aanzien van het grondgebruik vooral verschillen waar te nemen tussen de nevenberoepers met een hoofdberoep in landbouw, tuinbouw, jacht, visserij of bosbouw en die met een hoofdberoep in een andere economische sector. De groep met een hoofdberoep in landbouw, tuinbouw, jacht, visserij of bosbouw heeft relatief wat meer bouwland en tuinland, de groep met een niet-agrarisch hoofdberoep wat meer grasland.

Niet alleen ten aanzien van de verdeling van de oppervlakte cultuurgrond naar grondgebruik zijn er enige verschillen tussen de bedrijven van hoofdberoepers en de nevenbedrijven, ook het percentage bedrijven met een bepaalde gebruiksvorm van de cultuurgrond verschilt. Omdat de hoofdberoepsbedrijven gemiddeld een veel grotere oppervlakte hebben, komt het hier vaker voor dat er verschillende vormen van grondgebruik op één bedrijf zijn.

Voorals bouwland komt vaker op de hoofdberoepsbedrijven voor dan op de nevenbedrijven. Op bijna een kwart van de bedrijven komt opengrondstuinbouw voor, op de hoofdberoepsbedrijven evenwel

Tabel 2.4 Het grondgebruik op de nevenbedrijven (in %)

Grondgebruik	Hoofdberoeps- bedrijven	Nevenbedrijven		Neven- bedrijven 1970 1975	rus- tend beroepers	Hoofdberoep v/d nevenbetroopers			
						agrari- sch	zelf- in	loon- dienst	niet-agrarisch in zelf- loon- stan- dienst dig
grasland	63	67	67	70	65	59	56	68	72
bouland	32	23	25	25	27	30	36	25	21
tuinland	5	10	8	5	8	11	8	7	7
(w.v. perc.glas)	(8)	(-)	(2)	(2)	(2)	(2)	(1)	(2)	(3)
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tabel 2.5 Het percentage bedrijven met een bepaalde vorm van grondgebruik

Grondgebruik	Hoofdberoeps- bedrijven	Neven- bedrijven	Waarvan		Hoofdberoep v/d nevenberoepers			
			rus- tend	neven- beroep	agrari- sch	in zelf- loon- stan- dienst dig	niet-agrarisch in zelf- loon- stan- dienst dig	
bouwland	51	36	38	34	36	35	37	23
grasland	77	69	73	67	53	68	70	68
tuinbouw-glas en open grond	7	4	4	4	3	4	3	7
tuinbouw open grond	17	20	19	21	32	18	20	20
tuinbouw onder glas	5	1	2	1	1	2	1	2

vaker in combinatie met glastuinbouw dan op de nevenbedrijven. Het percentage nevenbedrijven met uitsluitend glastuinbouw is zeer gering (1%).

Van de bedrijven van rustende agrariërs heeft een hoger percentage bouwland en grasland dan van de bedrijven van nevenberoepers. Omdat de bedrijven van rustende agrariërs in het algemeen groter zijn, komen hier vaker verschillende vormen van grondgebruik binnen één bedrijf voor. Bij de categorieën van de nevenberoepers valt het lage percentage bedrijven met grasland en het hoge percentage bedrijven met opengrondstuinbouw bij degenen met een agrarisch hoofdberoep in loondienst op. De zelfstandigen buiten de landbouw hebben in relatief weinig gevallen een bepaalde oppervlakte bouwland op het bedrijf (tabel 2.5, blz. 26).

Ten opzichte van de hoofdberoepsbedrijven is op de nevenbedrijven een groter deel van de cultuurgrond eigendom van het bedrijfshoofd (65 tegen 54%). Bij de rustende bedrijfshoofden is het percentage grond in eigendom groter dan bij de nevenberoepers (72 tegen 62%). De rustende boeren houden waarschijnlijk wanneer zij grond afstoten, vooral grond in eigendom zelf aan, terwijl eigenaars ook doorgaans beter in staat zijn grond aan te houden dan pachters.

Tabel 3.1 De bijdrage van de nevenbedrijven aan de dierlijke produktie

Produktie- richting	Nevenbedr. als perc. van alle bedr. met....		Dieren op nevenbedr. als perc. van alle dieren		Aantal dieren per bedrijf nevenbe- drijven		hoofd- drijven		Perc. bedrijven met....	
	1970	1975	1970	1975	1970	1975	1970	1975	neven- bedrijven	hoofd- bedrijven
	1970	1975	1970	1975	1970	1975	1970	1975	1970	1975
melk- en kalfkoeien	10	11	3	3	5	6	17	26	41	32
mestvee	15	18	17	17	9	10	7	11	19	18
mestkalveren	24	24	19	18	66	92	89	135	4	3
mestvarkens	14	18	12	13	52	84	58	126	26	20
fokvarkens	10	13	7	6	10	13	17	29	16	14
legkippen	13	17	9	8	266	440	410	1.033	22	12
slachtkuikens	27	23	20	14	6.607	10.400	9.650	18.760	3	2
									1	1

3. De bijdrage van de nevenbedrijven aan de dierlijke produktie

3.1 Algemeen overzicht

Hoewel 18,4% van de agrarische bedrijven als nevenbedrijf wordt geëxploiteerd, wordt op deze bedrijven slechts 6,2% van de totale hoeveelheid grond bewerkt en 5,4% van de totale produktie geleverd. In 1970 maakten de nevenbedrijven 17% van het aantal bedrijven uit, bewerkten zij 5% van de grond en leverden zij 6% van de produktie. Het kwantitatieve aandeel van de nevenbedrijven en de door hen in beslag genomen grond is dus enigszins gestegen, het aandeel in de produktie enigermate gedaald.

Tabel 3.1, zie blz. 28 geeft een algemeen overzicht van de bijdrage van de nevenbedrijven in de dierlijke produktie. In de volgende paragrafen zal op de hierbinnen onderscheiden sectoren nader worden ingegaan.

In de meeste van de onderscheiden sectoren is er sinds 1970 niet veel veranderd in de bijdrage van de nevenbedrijven. Weliswaar nam (kolom 1 en 2) het percentage dat de nevenbedrijven uitmaken van alle bedrijven met een bepaalde produktierichting, voor de meeste produktierichtingen wat toe (de slachtkuikens vormen hierop een uitzondering), maar dit is niet vreemd omdat het percentage dat de nevenbedrijven uitmaken van alle bedrijven, in zijn totaliteit is toegenomen. De relatieve groei van het aantal nevenbedrijven leidde er evenwel niet toe dat de bijdrage in de produktie eveneens toenam. Het percentage dat de dieren op de nevenbedrijven uitmaken van alle dieren bleef nagenoeg gelijk (kolom 3 en 4). Ook hier vormen de slachtkuikens een uitzondering. Terwijl in 1970 nog 20% van alle slachtkuikens op de nevenbedrijven te vinden waren, was dit in 1975 nog maar 14%.

Uit beide voorgaande constateringën kan al worden afgeleid dat de schaalvergroting op de nevenbedrijven in het algemeen geen gelijke tred heeft kunnen houden met de schaalvergroting op de hoofdberoepsbedrijven. Niettemin is uit kolom 5 en 6 af te lezen dat de produktie-eenheden in een aantal gevallen ook op de nevenbedrijven aanzienlijk werden vergroot tussen 1970 en 1975. Zowel op de nevenbedrijven als op de hoofdberoepsbedrijven verminderde het percentage bedrijven met een bepaalde produktierichting. Dit wijst in de richting van specialisering, hoewel dient te worden opgemerkt dat in tabel 3.1 uitsluitend de veehouderijsector is opgenomen zodat hier alleen een indicatie is gegeven over specialisatie binnen deze sector.

Tabel 3.2 Nevenbedrijven naar aantal melk- en kalfkoeien per bedrijf (in %)

Aantal dieren	Hoofdberoeps- bedrijven 1975		Nevenbedrijven 1970 1975		Waarvan in 1975 rus- tend		neven- beroep		Hoofdberoep v/d nevenberoeps agrariisch in zelf- loon- stan- dienst dig		niet-agrarisch in zelf- loon- stan- dienst dig	
1 - 4	6		58	57	70		51		50	32	55	45
5 - 9	9		30	29	25		32		34	26	33	27
10 - 19	27		9	10	3		13		12	26	11	18
20 - 29	23		2	2	1		2		2	7	1	5
30 e.m.	35		1	2	1		2		2	9	-	5
Totaal	100		100	100	100		100		100	100	100	100
dieren/bedrijf	26,4		5,1	5,9	4,7		6,5		6,4	12,1	5,4	8,7
perc. bedrijven met melkkoeien	62		41	32	36		30		26	27	35	21

3.2 Melk- en kalfkoeien

In mei 1975 werden op 9.626 nevenbedrijven 56.400 melk- en kalfkoeien gehouden. Er waren gemiddeld 5,9 koeien per bedrijf. Bijna 60% van de melkveestapels bestond uit minder dan 5 koeien, slechts 14% uit 10 of meer koeien. Ten opzichte van 1970 zijn de melkveestapels op de nevenbedrijven iets groter geworden (tabel 3.2, blz. 30).

Uit tabel 3.2 blijkt dat vooral de melkveestapels van de rustende boeren doorgaans tot enkele koeien beperkt zijn. Binnen de categorie nevenberoepers hebben vooral degenen met een zelfstandig hoofdberoep wat grotere melkveestapels.

Regionaal zijn er voornamelijk verschillen in het percentage bedrijven met melkvee aan te geven. In het oosten en noorden wordt op bijna de helft van de nevenbedrijven melkvee gehouden. In het westen en het zuiden is dat op nog geen 20% van de bedrijven het geval.

3.3 Mestvee

Van de 330.500 stuks mestvee die bij de telling van 1975 zijn geïnventariseerd werd circa 17% op de nevenbedrijven geteld, terwijl van de 30.400 bedrijven met mestvee 18% als nevenbedrijf werd uitgeoefend. De eenheden mestvee zijn op de nevenbedrijven vrijwel even groot als op de hoofdberoepsbedrijven. Het mesten gebeurt voornamelijk in kleine eenheden. Bijna de helft van de eenheden is kleiner dan 5 dieren (tabel 3.3, blz. 32).

De gemiddelde grootte per eenheid mestvee loopt voor de onderscheiden beroepscategorieën sterk uiteen. Van de nevenberoepers met een zelfstandig hoofdberoep hebben er relatief veel een eenheid mestvee. Een hoog percentage van deze groep heeft ook grotere eenheden mestvee en het gemiddeld aantal dieren per bedrijf ligt met 18 à 19 duidelijk hoger dan op de andere nevenbedrijven en de hoofdberoepsbedrijven. Bijna de helft van de nevenbedrijven met mestvee ligt in het oosten maar het gemiddelde aantal dieren per bedrijf is hier slechts zeven.

3.4 Mestkalveren

Van het totaal aantal mestkalveren wordt 18% aangetroffen op de nevenbedrijven. Een kwart van de bedrijven met mestkalveren zijn nevenbedrijven. Op een derde van deze nevenbedrijven is de eenheid mestkalveren kleiner dan vijftig. Ten opzichte van 1970 zijn de eenheden nogal vergroot. Het gemiddelde aantal mestkalveren per bedrijf is echter nog veel lager dan op de hoofdberoepsbedrijven.

De rustende boeren hebben in het algemeen wat kleinere eenheden mestkalveren dan de nevenberoepers. Binnen de categorie ne-

Tabel 3.3 Nevenbedrijven naar aantal stuks mestvee (in %)

Aantal dieren	Hoofdberoeps- bedrijven 1975		Nevenbedrijven 1970 1975		Waarvan in 1975 rus- neven- tend beroep		Hoofdberoep v/d nevenberoepers			
							agrari- sch	in zelf- in	loon- stan- dienst	niet-agrarisch in zelf- in
1 - 4	48	49	46	51	44	50	23	58	25	
5 - 9	21	21	21	25	19	21	19	20	18	
10 - 19	17	20	19	18	19	18	26	14	26	
20 - 29	6	4	7	4	9	6	15	5	15	
30 e.m.	8	6	7	2	9	5	17	3	16	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
dieren/bedrijf	10,7	8,7	10,3	7,1	12,1	8,5	17,9	7,2	19,5	
perc. bedrijven met mestvee	19	19	18	19	18	13	26	15	25	

venberoepers hebben de zelfstandigen weer de grootste eenheden, zij het dat deze toch gemiddeld kleiner zijn dan op de hoofdberoepsbedrijven (Tabel 3.4 zie blz.34). De kalvermesterij is geconcentreerd in Gelderland en Noord-Brabant. Circa twee derde van de dieren wordt in deze provincies gemest.

3.5 Mestvarkens

13% van de mestvarkens komt voor op nevenbedrijven. Het aantal nevenbedrijven met mestvarkens maakt 18% uit van alle bedrijven met mestvarkens.

De eenheden mestvarkens zijn op de nevenbedrijven aanmerkelijk kleiner dan op de hoofdberoepsbedrijven, hoewel ook op de nevenbedrijven tussen 1970 en 1975 een opmerkelijke vergroting van de eenheden heeft plaatsgehad (Tabel 3.5 zie blz.35).

Het reeds in andere sectoren waargenomen patroon dat de rustende boeren kleinere eenheden hebben dan de nevenberoepers geldt ook ten aanzien van de mestvarkens. Van de nevenberoepers met een zelfstandig hoofdberoep heeft een geringer percentage een eenheid mestvarkens maar de eenheden zijn wat groter dan die van de nevenberoepers met een hoofdberoep in loondienst.

Ruim de helft van de nevenbedrijven met mestvarkens ligt in het oosten, 28% in het zuiden. Het gemiddeld aantal dieren per bedrijf is met 122 in het zuiden evenwel veel groter dan in het oosten met 69.

3.6 Fokvarkens

De varkensfokkerij is op de nevenbedrijven minder verbreid dan de mesterij. De verhouding tussen het aantal bedrijven met fokvarkens ten opzichte van het aantal bedrijven met mestvarkens is tussen 1970 en 1975 evenwel ten gunste van de fokkerij gewijzigd. De fokkerij komt evenals de mesterij vaker voor op nevenberoepsbedrijven waarvan het bedrijfshoofd in loondienst is dan op de bedrijven met een bedrijfshoofd dat het hoofdberoep als zelfstandige uitoefent. De eenheden fokvarkens zijn op deze laatste bedrijven echter gemiddeld iets groter (Tabel 3.6 zie blz. 36).

Hoewel het aantal fokvarkens per bedrijf over het algemeen gering is, - 61% van de eenheden is kleiner dan 10 dieren -, wordt bijna 60% van deze beesten gehouden in eenheden van 20 of meer, op 19% van de bedrijven met fokvarkens. Daarbij worden de grootste eenheden in het zuiden aangetroffen. De regionale verschillen in de fokkerij zijn gelijkelijk gestructureerd als bij de mesterij.

Tabel 3.4 Nevenbedrijven naar aantal mestkalveren (in %)

Aantal dieren	Hoofdberoeps- bedrijven	Nevenbedrijven		Waarvan in 1975 rus- tend	neven- beroep	Hoofdberoep v/d nevenberoepers			
		1970	1975			in agraris- loon- dienst	zelf- stan- dig	in loon- dienst	zelf- stan- dig
1 - 29	19	21	14	27	11	9	16	11	12
30 - 49	9	23	19	17	20	25	14	21	18
50 - 99	23	34	36	34	37	36	30	39	32
100 e.m.	49	22	31	22	32	30	40	29	38
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100
dieren/bedrijf	135	66	92	91	92	77	116	83	115
perc. bedrijven met mestkalveren	2	4	3	1	4	3	5	4	3

Tabel 3.5 Nevenbedrijven naar aantal mestvarkens (in %)

Aantal dieren	Hoofdberoeps- bedrijven	Nevenbedrijven		Waarvan in 1975 rus- tend	neven- beroep	Hoofdberoep v/d nevenberoepers			
		1970	1975			agrari- sch in loon- dienst	zelf- stan- dig	in loon- dienst	niet-agrarisch in zelf- stan- dig
1 - 9	18	31	22	36	18	21	19	17	19
10 - 49	24	33	28	36	24	23	25	24	28
50 - 99	20	20	21	16	23	22	18	24	17
100 - 199	19	12	18	9	21	21	20	22	18
200 e.m.	19	4	11	3	14	13	18	13	18
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100
dieren/bedrijf	126	52	84	47	98	90	112	95	111
perc. bedrijven met mestvarkens	21	26	20	15	22	20	14	26	13

Tabel 3.6 Nevenbedrijven naar aantal fokvarkens (in %)

Aantal dieren	Hoofdberoeps- bedrijven 1975	Nevenbedrijven 1970 1975		Waarvan in 1975 rus- tend	Hoofdberoep v/d nevenbberoepers	
					agrari- sch in loon- dienst	niet-agrari- sch in loon- dienst
1 - 4	19	43	38	54	31	36
5 - 9	16	26	23	24	24	23
10 - 19	19	16	20	14	22	17
20 - 49	28	12	15	7	18	15
50 e.m.	18	3	4	1	5	9
Totaal	100	100	100	100	100	100
dieren/bedrijf	28	10	13	8	14	17
perc. bedrijven met fokvarkens	21	16	14	13	15	8

3.7 Leghennen

Circa een zesde van de bedrijven met leghennen wordt als nevenbedrijf uitgeoefend. Op deze bedrijven wordt 8% van de legkippen gehouden (zie tabel 3.7 blz. 38).

Van de bedrijven met legkippen zijn er evenveel in handen van rustende boeren als van nevenberoepers. De eenheden op de bedrijven van laatstgenoemden zijn evenwel vier keer zo groot als op de bedrijven van de eerstgenoemde categorie.

In het algemeen zijn de eenheden op de nevenbedrijven slechts half zo groot als op de hoofdberoepsbedrijven. Dit komt evenwel door de invloed van de rustende boeren met hun doorgaans zeer kleine eenheden leghennen. De eenheden van de nevenberoepers zijn gemiddeld niet veel kleiner dan die van de hoofdberoepers en de nevenberoepers met een zelfstandig hoofdberoep halen zelfs een hoger gemiddelde dan de hoofdberoepers.

De opzet van de eenheden legkippen op nevenbedrijven wijkt in het zuiden af van de opzet in de andere regio's. Slechts 13% van de nevenbedrijven met leghennen liggen in het zuiden, maar 43% van de kippen op nevenbedrijven leggen in het zuiden.

3.8 Slachtkuikens

Het percentage nevenbedrijven met minder dan 5.000 slachtkuikens is in 1975 ten opzichte van 1970 gehalveerd. Hoewel in deze produktierichting bij de nevenbedrijven dus een belangrijke vergroting van de eenheden is opgetreden, is deze vergroting bij de hoofdberoepsbedrijven nog sterker geweest. Het aandeel van de nevenbedrijven in de produktie van slachtkuikens is daarom sterk verminderd. Ruim twee vijfde van de nevenbedrijven heeft in 1975 niettemin een eenheid slachtkuikens van 10.000 of meer (tabel 3.8, blz. 39).

6% had een eenheid van 25.000 dieren of meer. Bijna 20% van de slachtkuikens op nevenbedrijven werd op deze bedrijven gemest.

Van de nevenberoepers met een zelfstandig hoofdberoep hebben er wat meer grote eenheden slachtkuikens, maar de gemiddelde eenheden per bedrijf lopen voor de diverse beroepscategorieën nauwelijks uiteen. De meeste bedrijven met slachtkuikens komen voor in het oosten en het zuiden.

Tabel 3.7 Nevenbedrijven naar aantal leghennen (in %)

Aantal dieren	Hoofdberoeps- bedrijven 1975		Nevenbedrijven 1970 1975		Waarvan in 1975 rus- neven- tend beroep		Hoofdberoep v/d nevenberoepers			
							agraris- in	zelf- in	loon- in	niet-agrarisch stand- dig
1 - 99	71		74	73	77	68	65	62	71	62
100 - 999	13		19	17	19	15	17	19	14	15
1.000 - 4.999	9		5	8	3	13	11	12	13	13
5.000 en meer	7		2	2	1	4	7	7	2	10
Totaal	100		100	100	100	100	100	100	100	100
dieren/bedrijf	942		266	441	173	704	849	973	527	1279
perc. bedrijven met legkippen	14		22	12	18	9	8	6	11	8

Tabel 3.8 Nevenbedrijven naar aantal slachtkuikens (in %)

Aantal dieren	Hoofdberoeps- bedrijven 1975	Nevenbedrijven		Waarvan in 1975 rus- tend	neven- beroep	Hoofdberoep v/d		nevenberoepers	
		1970	1975			in agraris- dienst	zelf- stan- dig	in loon- dienst	niet-agrarisch in zelf- stan- dig
1 - 999	1	5	2	-	2	2	5	1	5
1.000 - 4.999	8	43	22	35	20	25	23	20	15
5.000 - 9.999	20	30	33	39	32	30	18	34	25
10.000 en meer	71	22	43	26	46	43	54	45	55
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100
dieren/bedrijf	17.790	6.600	10.400	9.300	10.600	10.400	10.400	10.100	14.700
perc.bedrijven met slachtkui- kens	1	3	2	1	2	2	1	3	1

Samenvatting

De land- en tuinbouwbedrijven in Nederland kunnen, naargelang de aard van het beroep van het bedrijfshoofd, in vijf categorieën worden onderscheiden. Dit onderscheid kan worden gemaakt op basis van bij de CBS-landbouwtellingen opgenomen gegevens. Allereerst zijn er bedrijfshoofden die slechts één beroep, namelijk dat van landbouwer of tuinder uitoefenen. In een aantal gevallen oefent het bedrijfshoofd echter verschillende beroepen uit. Wanneer het bedrijfshoofd twee of meer beroepen uitoefent geldt het beroep waar hij het grootste deel van zijn tijd aan besteedt als hoofdberoep. Het beroep waaraan naast het hoofdberoep de meeste tijd wordt besteed, geldt als nevenberoep. Vanuit de landbouw gezien noemt men de bedrijfshoofden die het grootste deel van hun dagtaak besteden aan het agrarisch bedrijf hoofdberoepers, degenen die het kleinste deel van hun dagtaak hieraan besteden, nevenberoepers.

Een verder te onderscheiden categorie wordt gevormd door de rustende boeren. Als zodanig worden beschouwd bedrijfshoofden die het bedrijf grotendeels aan de kant hebben gedaan en "als rustend" zijn gaan leven. Ten slotte zijn er nog een aantal niet persoonlijke ondernemingen, bv. N.V.'s, BV's, bedrijven van overheid, kloosters en KI-verenigingen.

Men kan aldus, zoals in onderstaand schema weergegeven, een vijftal categorieën onderscheiden.

- A "Volledige" land- of tuinbouwer (geen nevenberoep)
- B Hoofdberoep land- of tuinbouwer (wel nevenberoep)
- C Nevenberoep land- of tuinbouwer (agrarisch bedrijf als nevenberoep)
- D Rustende land- of tuinbouwer
- S Speciale bedrijven (niet-persoonlijke ondernemingen zoals o.m. N.V.'s en BV's)

In 1972 is door het LEI een publikatie ¹⁾ uitgebracht, waarin een beschrijving van de nevenbedrijven in 1970 werd gegeven. Als nevenbedrijven werden daarbij beschouwd de bedrijven in de categorieën C en D, dus zowel de nevenberoepers als de rustende boeren. Tevens zijn de A-bedrijfshoofden van 65 jaar en ouder, met een bedrijf kleiner dan 30 sbe als rustend land- of tuinbouwer beschouwd. Deze zelfde indeling zal hier worden aangehouden om de vergelijkbaarheid zo groot mogelijk te houden.

1) Douw, L., De landbouw als nevenberoep in 1970, Mededelingen en Overdrukken 79, LEI, Den Haag, 1972.

Enerzijds is het de bedoeling na te gaan in hoeverre er zich sinds 1970 veranderingen met betrekking tot de nevenbedrijven hebben voorgedaan, anderzijds zal een aantal aspecten naar voren worden gebracht welke in de publikatie over 1970 geen of althans minder aandacht konden krijgen.

Enkele algemene aspecten van de nevenberoepers en rustende boeren

In 1970 waren er in Nederland 32.000 nevenbedrijven, in 1975 nog 29.900. Het percentage dat de nevenbedrijven uitmaken van alle Nederlandse bedrijven is enigszins toegenomen. De ontwikkeling is tussen 1970 en 1975 evenwel onregelmatig verlopen. Een forse daling aan het begin van de periode ging over in een stijging in de jaren 1972-1974, terwijl er in 1974-1975 weer een lichte daling was. Binnen de nevenbedrijven nam het aantal van de rustende boeren iets toe, dat van de nevenberoepers nam af. Het aantal bedrijven van nevenberoepers was in 1975 19.800, dat van rustende boeren 10.100.

De nevenbedrijven zijn nogal ongelijk verspreid over de verschillende delen van Nederland. Vooral in de oostelijke provincies is er een concentratie van nevenbedrijven. Hier bevindt zich bijna twee vijfde van het totaal aantal van deze bedrijven; 24% van alle bedrijven in deze regio behoort tot de nevenbedrijven, tegen 18% gemiddeld voor Nederland. Wat betreft de ontwikkeling tussen 1970 en 1975 is er in alle regio's een lichte daling van het aantal nevenbedrijven geweest.

Van de nevenberoepers oefent 22% een hoofdberoep uit in de land- en tuinbouw, jacht, bosbouw of visserij, en wel 11% als zelfstandige en 11% in loondienst. De overige 78% oefent een hoofdberoep uit in een andere economische sector, nl. 60% in loondienst en 18% als zelfstandige. Verreweg het grootste deel van de nevenberoepers heeft dus een hoofdberoep buiten de agrarische sector.

Er zijn vrij grote verschillen in agrarisch opleidingsniveau tussen de bedrijfshoofden van de verschillende categorieën bedrijven. Het opleidingsniveau is het hoogst op de speciale bedrijven. Vele van deze bedrijven worden geleid door een bedrijfsleider, aan wiens opleiding, omdat het overwegend grote bedrijven betreft, nogal hoge eisen worden gesteld. Het opleidingsniveau is het laagst bij de rustende boeren. Van hen heeft slechts een derde een agrarische opleiding gehad. Deze categorie bestaat voor het merendeel uit mensen van 65 jaar en ouder. Een vergelijking van de bedrijfshoofden die twee beroepen uitoefenen laat zien dat naarmate de gerichtheid op de landbouw in de beroepsuitoefening groter is, ook het agrarisch opleidingsniveau hoger is.

De leeftijdsverdeling in de categorieën A-, B- en C-bedrijfshoofden loopt nauwelijks uiteen. Door de invloed van de leeftijd van de rustende boeren - merendeels 65 jaar en ouder - is ook de leeftijdsopbouw van de ondernemers van de nevenbedrijven in hun totaliteit (C+D) ouder dan die van de andere categorieën. Het ver-

schil in opleidingsniveau tussen de C- en de D-groep is opmerkelijk. Over de leeftijdsopbouw van de bedrijfsleiders op de speciale bedrijven zijn geen gegevens bekend.

Enkele kenmerken van de nevenbedrijven

De nevenbedrijven hebben in het algemeen een geringe bedrijfsoppervlakte. Het gemiddelde is 4,3 ha. Nog geen 30% van de bedrijven is groter dan 5 ha. De bedrijven van de rustende boeren hebben een iets grotere gemiddelde bedrijfsoppervlakte dan de bedrijven van de nevenberoepers. De bedrijven van nevenberoepers die hun hoofdberoep als zelfstandige uitoefenen, zijn gemiddeld groter dan de bedrijven van nevenberoepers die hun hoofdberoep in loondienst uitoefenen. Binnen deze groep zelfstandigen blijken de bedrijven van degenen met een hoofdberoep in land- en tuinbouw, jacht, bosbouw of visserij gemiddeld weer groter te zijn dan die van zelfstandigen met een hoofdberoep in een andere economische sector.

Evenals de gemiddelde bedrijfsoppervlakte is de gemiddelde bedrijfsomvang (in sbe) gering, nl. 36 sbe per bedrijf. Bijna twee derde van de nevenbedrijven heeft een bedrijfsomvang kleiner dan 30 sbe. De bedrijven van de rustende bedrijfshoofden hebben gemiddeld minder sbe dan de bedrijven van nevenberoepers. De produktie-intensiteit (sbe per hectare) van de rustende boeren is geringer dan van de nevenberoepers.

Ten opzichte van 1970 is de gemiddelde oppervlakte van de nevenbedrijven in 1975 iets groter geworden. De bedrijfsomvang (in sbe) is echter nauwelijks veranderd. De produktie-intensiteit is iets afgenomen.

De samenstelling van de nevenbedrijven naar bedrijfstype wijkt nogal af van die van de hoofdberoepsbedrijven. Met name is het percentage melkveehouderijen onder de nevenbedrijven geringer, het percentage intensieve veehouderijbedrijven en overige veehouderijbedrijven (exclusief de rundvee/varkensbedrijven) is daarentegen groter.

Ten aanzien van de akkerbouwbedrijven, de gecombineerde bedrijven en het totaal tuinbouw-nevenbedrijven, zijn er geen verschillen. Binnen de tuinbouw nevenbedrijven komen evenwel de glasbedrijven relatief minder en de overige tuinbouwbedrijven relatief veel meer voor dan bij de hoofdberoepsbedrijven. Tussen de bedrijven van nevenberoepers en die van rustende boeren zijn er, wat het bedrijfstype betreft, alleen binnen de veehouderij belangrijke verschillen. Van de rustende boeren heeft een relatief groot deel een melkveebedrijf, van de nevenberoepers een intensief veehouderijbedrijf.

Ten opzichte van 1970 is de verdeling van de nevenbedrijven naar bedrijfstype niet erg veranderd. Wel is binnen de veehouderij een verschuiving opgetreden in de richting van de intensieve veehouderij.

Het gebruik van de cultuurgrond op de nevenbedrijven wijkt

enigszins af van dat op de hoofdberoepsbedrijven: het percentage van de cultuurgrond dat als bouwland wordt gebruikt is iets lager, het percentage grasland en tuinland iets hoger. Ten opzichte van 1970 is het percentage grasland op de nevenbedrijven constant gebleven, terwijl het aandeel van het bouwland enigszins toenam en dat van het tuinland iets verminderde. Tussen de bedrijven van rustende boeren en die van nevenberoepers zijn er in dit opzicht geen grote verschillen. Ten opzichte van de hoofdberoepsbedrijven is op de nevenbedrijven een groter deel van de cultuurgrond eigendom van het bedrijfshoofd, terwijl de rustende bedrijfshoofden weer een hoger percentage grond in eigendom hebben dan de nevenberoepers.

De bijdrage van de nevenbedrijven aan de dierlijke produktie

Hoewel 18,4% van de agrarische bedrijven als nevenbedrijf wordt geëxploiteerd, hebben deze bedrijven slechts 6,2% van de grond in gebruik en leveren zij 5,4% van de totale produktie. Het aandeel van de nevenbedrijven in de diverse sectoren van de dierlijke produktie is tussen 1970 en 1975 nauwelijks veranderd. Weliswaar nam het percentage dat de nevenbedrijven uitmaken van alle bedrijven met een bepaalde produktierichting voor de meeste produktierichtingen wat toe, hetgeen veroorzaakt wordt door de al eerder genoemde relatief geringe daling van het aantal nevenbedrijven, maar deze relatieve groei leidde niet tot vergroting van het aandeel in de produktie. De schaalvergroting op de nevenbedrijven heeft namelijk geen gelijke tred gehouden met die op de hoofdberoepsbedrijven. Niettemin zijn de produktie-eenheden ook op de nevenbedrijven sterk uitgebreid. Dit geldt niet zozeer ten aanzien van het melkvee, maar wel t.a.v. mestkalveren, mestvarkens, leghennen en slachtkuikens. Binnen de nevenbedrijven houden de nevenberoepers in het algemeen grotere eenheden dan de rustende boeren. Ook tussen de naar de aard van hun hoofdberoep onderscheiden categorieën nevenberoepers zijn er opmerkelijke verschillen in de grootte van de produktie-eenheden. Met name degenen met een zelfstandig hoofdberoep houden grotere eenheden, die voor diverse produktiesectoren gemiddeld niet veel kleiner zijn dan op hoofdberoepsbedrijven.

Slotopmerkingen

Het aantal vragen dat ten aanzien van de nevenberoepers rijst is duidelijk groter dan dat t.a.v. de rustende boeren.

Het aantal rustende boeren zal, bij een verouderende leeftijdsopbouw, wellicht nog iets toenemen. Hun beroepsactiviteiten zullen evenwel het karakter blijven dragen van een geleidelijke beëindiging, tot uiting komend in het inkrimpen van de produktie en het afstoten van grond. Hoewel men doorgaans nog wel een redelijk lapje grond aanhoudt, is de produktie-intensiteit gering, daar men geen arbeids- of kapitaalsintensieve produktie handhaaft.

Ten aanzien van de nevenberoepers is de onzekerheid veel groter. Deze categorie is in Nederland nooit zo belangrijk geweest als in landen als Duitsland of Frankrijk. Er is ook nooit veel aandacht aan besteed. Deze groep nevenberoepers is nogal heterogeen samengesteld. We vinden hier een groep mensen die een hoofdberoep buiten het bedrijf uitoefenen, bv. caféhouder, postbode, — maar de traditionele band met de landbouw niet willen verbreken. We vinden hier verder mensen voor wie het exploiteren van een agrarisch bedrijf in het verlengde ligt van hun andere beroepsactiviteiten, bv. veehandelaren met een veehouderijbedrijf, loonwerkers met een akkerbouwbedrijf, bollenhandelaren met een tuinbouwbedrijf. We vinden hier ook mensen die geen traditionele band met de landbouw hebben maar die naast hun eigenlijke beroep als hobby een nevenbedrijf exploiteren. De moeilijkheden en mogelijkheden van de landbouw als nevenberoep op het vlak van arbeidsorganisatie, investeringen, inpassing in het leefpatroon e.d., zijn voor al deze groepen verschillend. Ook over de ontwikkeling van het aantal nevenberoepers is het nauwelijks mogelijk voorspellingen te doen; waarschijnlijk zal de - geringe - daling zich voortzetten.

geen go
wiften
w. k.
de d. s.

Omdat de nevenberoepers voor een belangrijk deel onafhankelijk zijn van het uit het bedrijf verkregen inkomen, is het moeilijk deze groepen beleidsmatig te sturen. Men zou zich evenwel kunnen voorstellen dat een deel van deze nevenberoepers goed zouden passen in een beleid dat de niet-produktieve aspecten van de landbouw naar voren haalt, bv. in de vetweiderij. In het kader van de landschapsverzorging zal het moeilijker zijn deze categorie in te schakelen. De geringe gemiddelde oppervlakte van de bedrijven, de spreiding van de bedrijven over het hele land, de vaak niet zoveel van de hoofdberoepsbedrijven afwijkende produktie-intensiteit wekken wat dit betreft weinig verwachtingen. Ook zal landschapsverzorging, bv. het onderhoud van houtwallen, veel tijd van de boer vragen die wel bij de rustende boeren, maar zeker niet bij de mensen met twee beroepen beschikbaar is. Juist de rustende boeren zijn evenwel moeilijk in een beleid op lange termijn in te

passen. Meer informatie over de samenstelling van de nevenberoepers en over de doelstellingen van de hierin te onderscheiden groepen ten aanzien van hun bedrijf, zou zeer gewenst zijn om tot een aangepast beleid voor deze groep te komen. //

doelgroep: ca. 20.000 bedrijfshouders,
mensen met 1^e of 2^e beroep in de agrarische
sector, maar daarnaast een beroep daar-
buiten.
Daarnaast evt. ca. 10.000 "rustenden".

leld
bure
-man/...

BIJLAGE Categorieën bedrijven naar landbouwgebied

Provincie	S	A	B	C				D	
landbouwgebied	Niet persoon- lijke onderne- mingen	Hoofdber. zonder neven inkom- sten	Hoofdber. met neven inkom- sten	Nevenberoepers met hoofdberoep				Rustende boeren	Totaal
				Agra- risch loon- dienst	Agra- risch zelf- standig	Niet agrarisch loon- dienst	Niet agrarisch zelf- standig		
Humsterland	-	238	22	-	2	8	6	10	286
Hogeland	20	1037	85	21	10	59	14	50	1296
Centr. Bouwstreek	1	271	22	1	3	7	7	11	323
Oost Fivelgo	1	194	14	4	1	14	4	12	244
Nieuw Oldambt	8	198	22	15	1	7	5	9	265
Oud Oldambt	8	407	48	28	5	44	11	29	580
Centr. Weidestreek	4	446	49	2	3	16	17	21	558
Zuid-Westerkwart.	2	1064	68	1	6	92	28	74	1335
Goorecht	2	131	13	-	3	6	5	12	172
Westerwolde	3	738	134	27	6	146	26	52	1132
Woldstreek	2	380	41	6	8	21	6	17	481
Veenkolonie	5	529	74	26	4	36	23	15	712
GRONINGEN	56	5633	592	133	50	456	152	312	7384
Het Bildt	9	355	38	10	12	21	12	26	483
Weide- en bouwstr.	20	1573	183	36	65	64	33	61	2035
Kleiweidestreek	14	1743	142	13	48	39	27	67	2093
Veenweidestreek	7	1765	95	5	19	38	11	51	1991
Eilanden	4	96	63	3	1	16	21	13	217
De Wouden	29	3683	302	35	91	281	74	219	4714
FRIESLAND	83	9215	823	102	236	459	178	437	11533

BIJLAGE (vervolg 1)

Provincie	S		A		B		C				D	
	Niet pers. ondern.	Hoofdber. zonder nevenink.	Hoofdber. met nevenink.	Nevenberoepers met hoofdberoep	Agrarisch loondienst zelfstandig	Agrarisch loondienst zelfstandig	Niet agr. loondienst zelfstandig	Niet agr. loondienst zelfstandig	Rustende boeren	Totaal		
landbouwgebied												
Weidegeb. v/h												
Noorderv.	4	407	36	7	7	24	7	38	530			
Centr.Zandgeb.	20	2880	214	40	35	138	22	178	3527			
Dieverdingspel	14	1483	122	21	19	51	21	89	1820			
Hoogveen	1	217	27	9	10	35	6	31	336			
Zuid.West.Weidegeb.	4	552	70	8	3	17	2	48	704			
Hondsrug	6	852	53	8	6	20	8	42	995			
Veenkoloniën	12	1074	91	17	12	50	15	52	1323			
Smilde	2	193	24	3	4	16	3	7	252			
DRENTHE	63	7658	637	113	96	351	84	485	9487			
Olst- en Wijhe	1	541	54	4	3	58	21	36	718			
West.Weidegeb.	8	1544	150	5	8	80	46	99	1940			
Oost.Weidegeb.	10	1819	186	21	5	194	58	210	2503			
Gieth./Steenh.wold	2	380	44	1	6	17	6	29	485			
Zand. en Veen	5	1191	139	11	3	146	27	91	1613			
Salland en Twenthe	50	7648	740	90	65	1164	196	852	10805			
OVERIJSEL	76	13123	1313	132	90	1659	354	1317	18064			
West.IJsselstreek	6	812	83	12	13	80	28	90	1124			
Oost.IJsselstreek	3	470	23	8	5	71	15	70	665			
De Liemers	11	842	83	22	13	199	27	122	1319			
Oostelijke Betuwe	9	544	40	11	16	91	22	84	817			
Midden Betuwe	47	1906	218	56	53	295	162	528	3265			
Westelijke Betuwe	12	562	69	8	8	54	34	88	835			
Bommelerwaard	5	915	74	18	10	120	56	170	1368			

Provincie	S		A		B		C				D	
	Niet pers. ondern.	Hoofdber. met nevenink.	Hoofdber. zonder nevenink.	Hoofdber. met nevenink.	Nevenberoepers met hoofdberoep				Rustende boeren	Totaal		
					Agrarisch loondienst zelfstandig	Niet agr. loondienst zelfstandig	Niet agr. zelfstandig	Totaal				
Land v. Maas en Waal Noord	11	580		53		6	18	99	34	96	897	
Land v. Maas en Waal Zuid	2	316		31		7	9	56	10	51	482	
Noordelijke Veluwe	7	679		58		5	21	82	34	83	969	
Westelijke Veluwe	44	3402		340		81	103	694	146	539	5349	
Oostelijke Veluwe	25	1238		193		43	32	236	77	162	2006	
Veluwezoom	33	226		10		3	6	23	28	27	356	
Noord. Achterhoek	21	3627		452		50	45	538	78	294	5105	
Zuid. Achterhoek	12	1974		286		29	36	438	63	291	3129	
Oude IJsselgebied	3	572		95		11	6	135	17	69	908	
Rijk van Nijmegen	19	536		56		4	14	61	35	65	790	
GELDERLAND	270	19201		2164		374	408	3272	866	2829	29384	
Kromme Rijnstreek	10	557		41		8	8	62	48	78	812	
De ronde Venen	1	395		22		4	10	14	11	18	475	
Veenweidegebied	8	936		34		10	28	30	27	60	1133	
Geb. v./IJssel en Oude Rijn	5	594		35		10	26	45	20	61	796	
Lopikerwaard	8	654		22		15	18	73	53	97	940	
Femland	1	182		10		3	2	21	10	25	254	
Zandgebied	8	953		48		20	26	90	23	146	1324	
Heuvelrug	14	436		23		8	10	39	29	75	634	
UTRECHT	55	4707		235		78	128	374	231	560	6368	

BIJLAGE (vervolg 3)

Provincie landbouwgebied	S		A		B		C				D	
	Niet pers. ondern.	Hoofdber. zonder nevenink.	Hoofdber. met nevenink.	Nevenberoeps met Agrarisch Agrarisch. loondienst zelfstandig loondienst zelfstandig	Agrarisch loondienst zelfstandig	Neu agr. loondienst zelfstandig	Neu agr. loondienst zelfstandig		Rustende boeren	Totaal		
Amsteldieppolder	18	459	17	40	10	48	7	33	632			
Wieringermeer	18	455	10	8	2	8	-	9	510			
Haarlemmermeer en IJpolders	38	902	53	9	9	25	27	43	1106			
Aalsmeer	87	475	31	4	-	13	13	10	633			
Amstelland	16	326	17	5	-	16	9	16	405			
Land van Zijpe	21	613	32	7	14	33	20	44	784			
Noord.West.Friesland	14	1040	57	16	16	66	14	41	1264			
Waterland	8	1026	72	10	21	67	16	97	1317			
Droogmakerijen	10	633	55	7	11	21	15	37	789			
't Gein	6	396	30	1	2	20	31	37	523			
Texel en Wieringen	15	399	32	10	11	38	18	33	556			
Gooiland	9	90	16	2	-	6	26	20	169			
Noord Kennemerland	21	612	53	8	5	58	14	47	818			
Zuid Kennemerland	27	151	16	3	4	3	8	10	222			
Geestmerambacht	5	205	5	9	6	11	4	20	265			
Randgeb.v/h Geestmeramb.	20	627	19	13	13	60	8	37	797			
Zuid.West Friesland	3	238	24	10	4	35	2	17	333			
De Bangert	6	401	36	11	3	47	15	27	546			
Oost.West Friesland	28	1177	44	47	6	75	9	69	1455			
NOORD HOLLAND	370	10225	619	220	137	650	256	647	13124			

Provincie landbouwgebied	A		B		C			D	
	S	Hoofdber. pers. zonder ondern. nevenink.	Hoofdber. met nevenink.	Nevenberoepers met hoofdberoep Agrarisch Agrarisch Niet agr. Niet agr. loondienst zelfstandig loondienst zelfstandig boeren boeren					
Droogmakerijen	20	737	61	11	17	27	18	27	918
Rozenburg, O.Voorne en Putten	4	423	36	5	14	27	8	36	553
Voornee Duinstreek	5	416	19	9	9	19	5	43	525
IJsselmonde	10	542	41	8	10	22	37	36	706
Hoekse en Dordse Waard	22	833	80	16	28	74	49	55	1157
Goeree Overflakkee	17	733	111	61	39	138	35	127	1261
De Venen	13	998	42	10	29	26	11	37	1166
Rijnland	23	923	65	16	24	26	36	70	1183
Boskoop	28	516	20	24	9	2	2	39	640
Land v. Gouda en Woerden	8	603	30	9	34	19	7	39	749
Delf- en Schieland	33	2167	126	21	50	72	48	112	2629
Krimpenerwaard	2	739	43	11	37	48	16	66	962
Alblasserwaard	7	884	29	7	8	69	56	85	1145
Vijfheerenlanden	7	563	64	3	10	68	59	127	901
De Bollenstreek	106	1505	135	57	6	82	79	68	2038
Westland	45	3266	58	43	29	8	3	100	3552
ZUID-HOLLAND	350	15848	960	311	353	727	469	1067	20085

BLJLAGE (vervolg 5)

Provincie landbouwgebied	S		A		B		C					D	
	Niet pers. ondern.	Hoofdbet. zonder nevenink.	Hoofdbet. met nevenink.	Agrarisch loondienst	Nevenberoepers met hoofdberoep					Rustende To- taal			
					Agrarisch loondienst	Agrarisch zelfstandig	Niet agr. loondienst	Niet agr. zelfstandig	boeren				
Schouwen Duiveland	11	548	62	19	12	38	13	39	742				
Sint Philipsland	2	41	5	4	1	7	1	-	61				
Tholen	8	410	34	16	25	87	20	50	650				
Noord Beveland	3	164	8	5	1	19	9	19	228				
Walcheren	10	721	37	12	13	63	38	71	965				
Zuid Beveland	50	1122	123	41	42	135	48	128	1689				
West Zeeuws Vlaanderen	4	684	91	27	38	52	26	93	1015				
Oost Zeeuws Vlaanderen	8	1024	72	25	50	104	41	111	1435				
ZEELAND	96	4714	432	149	182	505	196	511	6785				
Noord Westhoek	21	950	109	31	38	118	23	69	1359				
Westelijke Langstraat	8	402	34	3	13	24	3	16	503				
Biesbosch	11	203	20	1	8	18	11	21	293				
Oostelijke Langstraat	14	381	37	6	18	32	11	40	539				
Land v. Altena	5	327	38	10	26	45	14	52	517				
Maaskant	5	452	44	1	4	48	13	35	602				
Land v. Bergen op Zoom	4	239	21	-	4	31	11	18	328				
Noord.West.Zandgronden	27	1650	133	45	26	312	31	120	2344				
Land v. Breda	21	1640	153	79	30	382	49	128	2482				
West Kempen	20	1553	94	46	38	219	48	136	2154				
De Meijerij	84	4587	387	102	97	578	118	351	6304				
Oost. Kempen	15	1913	149	65	58	236	27	154	2617				
Noord. Peelgebied	30	2448	199	88	34	232	20	141	3192				

BIJLAGE (vervolg 6)

Provincie	S	A	B	C				D
landbouwgebied	Niet pers. ondern.	Hoofdber. nevenink.	Hoofdber. met nevenink.	Nevenberoepers met hoofdberoep				To-Rustende boeren taal
				Agrarisch loondienst zelfstandig	Niet agr. loondienst zelfstandig	Niet agr. loondienst zelfstandig		
Zuid. Peelgebied	9	1582	79	39	10	144	16	61 1940
Land v. Cuyck	13	472	38	21	3	38	1	43 629
NOORD BRABANT	287	18799	1535	537	407	2457	396	1385 25803

Zuid Limburg	28	2151	159	9	32	267	155	178 2979
West Noord Limburg	48	3426	367	39	28	413	50	171 4542
Noord. Maasvallei	40	2952	258	25	25	221	66	126 3713
Land v. Montfort	6	539	58	3	13	67	37	56 779
LIMBURG	122	9068	842	76	98	968	308	531 12013

N.O. Polder	58	1569	30	8	9	3	4	15 1696
O. Flevoland	83	773	3	1	-	-	3	3 866
Z. Flevoland	2	-	-	-	-	-	-	- 2
	143	2342	33	9	9	3	7	18 2564

NEDERLAND	1971	120533	10185	2234	2194	11881	3497	10099 162594